

1914 YILI BAŞINDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA ORDUYU MODERNLEŞTİRME ÇABALARI VE TÜRK-ALMAN İTTİFAKI

Okt. İsmail EFE*

Öz

1914 Ocak ayı başında Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) görevlerini uhdesine alan Enver Paşa'nın, orduda giriştiği gençleştirme ve yeniden teşkilatlandırma faaliyetleri İtilaf ve İttifak olarak ikiye ayrılmış olan Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi nedeniyle yarıda kesilmiştir. Gerginleşen ortam Osmanlı idarecilerini -her ne kadar tarafsız kalma niyetinde olsalar da- her türlü ihtimale karşı ittifak arayışlarına ve orduyu savaşa hazır hale getirmeye sevk etmiştir. Gizli bir şekilde yürütülen Türk-Alman İttifak görüşmelerinin devam ettiği sırada, 28 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması, akabinde müttefiklerinin de arkalarında yer alacaklarını açıklamaları, işin bir dünya savaşına doğru gittiğini göstermiştir. 1. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde, 2 Ağustos 1914'de Türk-Alman ittifak anlaşması imzalanmıştır. 3 Ağustos tarihinde Osmanlı ordusunda genel seferberlik ilan edilmiştir. Anlaşmadan haberdar olan kabine üyelerinin tepkileri ve kesinlikle savaşın dışında kalınması yönündeki görüşler nedeniyle Osmanlı Devleti, Almanya'nın bütün baskılarına rağmen, 29 Ekim 1914 tarihine Amiral Şuson idaresindeki Osmanlı donanmasının Rus limanlarını bombardımanına kadar savaşın dışında kalmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordunun Islahı, 1. Dünya Savaşı, Türk-Alman İttifak Anlaşması, Genel Seferberlik, Osmanlı Donanması, Enver Paşa.

The Effort For Modernization of The Army and Turkish-German Alliance from The Beginning of 1914 to First World War

Abstract

Rejuvenation and organizing activities of Enver Pasha who took on tasks as Minister of War and Chief of Staff early in January of 1914 were interrupted because the relations among Europe's states (which were split as Allied and Central Powers) got tensed up. This stressful situation caused Ottoman governors to seek alliance and prepare the army for the war even though they intended to be neutral. During the Turkish-German alliance interviews that were maintained secretly, that Austria attacked Serbia on 28th July and allied powers explained that they would back up showed that the situation would result in a world War. On the days when the First World War began Turkish-German alliance agreement was signed on 2 August in 1914. Full mobilization was declared on 3 August. Because of the reaction of cabinet members and their views that they should stay out of war, Ottoman Empire succeed in staying out of war until 29 October 1914 when the Ottoman Navy led by Admiral Şuson bombarded Russian harbors.

Keywords: Reformation in the Army, 1st World War, Turkish-German Alliance Agreement, General Mobilization, Ottoman Navy, Enver Pasha.

* Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, efe5772@gmail.com

Giriş

Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgi alınmış, büyük toprak kayıpları yaşanmış, silahlı kuvvetler maddi ve manevi bakımdan zedelenmişti. Savaşın kaybı Osmanlı Devleti'nin sınırlarının daralmasına, itibar kaybına, milliyetçilik fikrinin uyanışına, İttihat ve Terakki iktidarının güçlenmesine yol açmıştı (Karal, 1994:349). 1913 yılı ortalarından itibaren oldukça güçlü bir duruma gelen İttihat ve Terakki'nin 20 Eylül 1913'de yapılan kongresinde ordunun yeniden teşkilatlandırılmasına karar verilmişti (Eroğlu, vd, 1999:145). Özellikle kara ordusunun kuruluş ve konuşunun yeniden düzenlenmesi, orduya yeni bir ruh ve canlılık kazandırılması zaruri görülüyordu. Ancak daha Meşrutiyetin ilanından beri Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde hakim olan düşünce, yapılacak düzenlemelerde Alman subaylarından yararlanılması yönündeydi (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1996:107). Bilhassa Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, yaklaşık otuz yıldır orduda Alman harp usullerinin uygulandığını, Osmanlı ordusunun Alman askeri talim ve terbiyesinin ruhu ile yetiştiği, bundan dolayı da ordunun ıslahı için geniş yetkilere haiz bir Alman ıslah heyetinin getirilmesi görüşünü savunuyordu (Peyam,14 Kânunuevvel 1913; Kabacalı, 2001:82-83).

Mahmut Şevket Paşa döneminde şekillenen Alman subaylardan yararlanma düşüncesi, Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Sadrazam Sait Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa döneminde de benimsendi. Ordunun ıslahında faydalanılmak üzere Almanya'dan heyet talebinde bulunuldu (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1996:107). Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yapılan görüşmelerde Türkiye'ye Alman ıslah heyetinin gönderilmesi hususunda mutabakat sağlandı. Sağlanan mutabakat çerçevesinde 27 Ekim 1913 tarihinde Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazır Vekili Mahmut Paşa (Çürüksulu) ile Alman General Liman vonSanders arasında antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre Liman vonSanders, beş yıl süreyle birinci ferik rütbesi ve ıslahat heyeti başkanı sıfatıyla Osmanlı ordusunda görevlendirildi. Görevlendirme kararı 28 Kasım 1913'de Meclis-i Vükelâ tarafından onaylandı. 14 Aralık 1913'de 42 kişiden oluşan Liman vonSanders başkanlığındaki Alman ıslah heyeti İstanbul'a gelerek göreve başladı (Bayur "a", 1991:286-287; Ayışığı, 1997:110; Aktaş, 2000:414;Ortaylı, 2008:122). Liman Paşa Islah Heyeti reisliği, 1. Kolordu Kumandanlığı ve Şura-yı Askeri azalığına tayin edildi. Heyetin göreve başlamasıyla yapılan düzenlemelerle 1., 2. ve 3. Ordulardaki taktik görevler Alman subaylara verildi (Erickson, 2003:31). Bu arada 11 Aralık 1913'de yayınlanan teşkilat nizamnamesi ile Osmanlı Kara Ordusu'nun, Harbiye Nezareti'ne bağlı 4 Ordu Müfettişliği halinde yeniden teşkiline karar verildi (Eroğlu, vd, 1999:145).

1914 Yılı Başından Ağustos'a Orduda İslah Faaliyetleri

Ordunun gençleştirilmesi konusunda İttihat ve Terakki liderleriyle anlaşmazlığa düşen Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 3 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nezareti görevinden istifa etti (Ayışığı, 1997:112). Enver Bey'in, Bingazi ve Balkan Savaşı'ndaki fedakârlıklarından dolayı hizmetlerine 3'er yıldan 6 yıl ilave edilerek 1 Ocak 1914'de rütbesi mirlivalığa yükseltildi. Böylece Enver Bey için "Beylik" dönemi sona ermiş "Paşalık" dönemi başlamış oldu. Gerekli prosedürün tamamlanmasından sonra Enver Paşa, 4 Ocak 1914'de Harbiye Nezareti'ne tayin edildi (Esatlı, 1974:204). Harbiye Nezareti görevini üstlenen Enver Paşa, ilk iş olarak 6 Ocak 1914'de 1., 2., 3. ve 4. Ordu Müfettişlikleri ile bu ordular bölgesinde bulunan süvari ve topçu müfettişliklerine atamalar yaptı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1914). 7 Ocak 1914 tarihinde Askeri Şura'yı kaldıran Enver Paşa, 8 Ocak 1914 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini de üzerine alarak ordu üst yönetiminde tek karar verici haline geldi. Bütün yüksek askeri makamları uhdesinde toplayan Enver Paşa'nın bu tarihten sonraki hedefi, ordunun aksayan yönlerini tespit edip aksaklık ve eksikliklerin giderilmesi için islah faaliyetlerine girişmek oldu (Turfan, 2005:203; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1996:129; Çolak, 2006:8).

Enver Paşa, 10 Ocak 1914 (28 Kanunuevvel 1329) tarihinde Tanin Gazetesi'ne verdiği mülakatta orduda tespit ettiği sorunları özetle ortaya koyuyordu. Enver Paşa; "ordunun barış ve muharebe zamanı olmak üzere adeta iki kadrodan oluştuğunu, bu durumun orduda bazı sıkıntılara sebep olduğunu, subaylar arasındaki eski yeni ikiliğinin orduya zarar verdiğini, bu ikiliğin ortadan kaldırılması için emeklilik ve rütbe düzenlemelerine dair çalışma yaptıklarını" söylüyordu (Tanin, 10 Ocak 1914). Enver Paşa'nın yanı sıra islah heyetinde bulunan Alman subaylar da ordudaki problemlere dikkat çekiyordu. Alman subaylar, Türk Ordusu'nun talim, terbiye, bilim vb. alanlarda çok yetersiz olduğunu, seferi hizmetlerin bilindiğini, ancak atış eğitiminin gez-göz-arpacıkla sınırlı olduğunu, bazı birliklerde yürüyüş disiplinin bile eksik olduğuna dikkat çekiyorlardı (Mühlman, 2006:25-26).

Harbiye Nazırı Enver Paşa, 1914 yılı başında ordunun 1913 kuruluş, teşkilat ve konusunda değişiklikler yaparak, orduyu barış döneminden itibaren bir sefer ordusu kuruluşunda hazırlamaya girişti. Bu anlayışta ordu, her biri üçer tümenli kolordulardan ve her tümen üç piyade bir topçu alayından ve diğer sınıflardan bağlı birliklerden teşkil edildi. Her piyade alayının üç taburlu, her taburun dörder bölüklü olması ve her alaya dörder tüfekli bir ağır makineli tüfek bölümü verilmesi uygun bulundu. Topçu alaylarının ikişer bataryalı (her bataryada dört top bulunacak) üçer tabur halinde bulunması tasarlandı. Tümenlerin topçu ve piyade alaylarının üçüncü taburları ve piyade taburlarının dördüncü piyade bölükleri sefer halinde kurulacaktı. Kuruluş planı bu şekilde yapılan ordu, ancak mevcut bulunan silah, araç ve gereç oranında donatılabildi (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1996:113).

Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa, bir taraftan ordunun kuruluşuna dair düzenlemeler yaparken, bir taraftan da yaptığı tespitler doğrultusunda, hem subaylar arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak hem de orduyu genç subaylarla yeniden teşkilatlandırılmak amacıyla harekete geçmişti. Gençleştirme faaliyetinde ilk başvurulan yol, emekliye sevk ve rütbe düzenlemelerine dair uygulamalar oldu (Tanin, 1 Şubat 1914). Uygulama safhasında, askeri açıdan yeterli bilgi ve beceriye sahip olmayan ne kadar general, subay ve üstsubay var ise emekliye sevk edildi, alaylı subayların büyük bir bölümünün ordudan ilişigi kesildi, bazı subayların hak etmeden aldıkları rütbeler geri alındı. Ordunun dinamik ve bilgili subaylar elinde yükseleceğine inanan Enver Paşa, ordu teşkilatındaki kilit noktalara kendi görüşünü paylaşan genç subayları getirdi. Üst rütbelerdeki subayların çoğu tasfiye edildiğinden albaylardan kolordu kumandanları, yarbaylardan fırka, binbaşılardan alay ve yüzbaşılardan da tabur kumandanları yapıldı (İnönü, 1985:86; Hayta ve Ünal, 2003:210; Cemal Paşa, 2001:99).

Bir taraftan orduyu gençleştirme faaliyetlerine girişen Harbiye Nazırı Enver Paşa, bir taraftan da Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti teşkilatında yeni düzenlemeler yapmaya başladı. Harbiye Nezareti teşkilatında yapılan düzenlemeler ile genel kuvvetler, asker alma, seferberlik, kanun ve nizamlar, küçük eğitim ve öğretim işleri Harbiye Nezareti'ne devredildi. Böylece Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin kendiışleri ile uğraşmasına imkân sağlandı.1914 yılı başında yapılan bu düzenlemelerle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti teşkilatı merkez şube, idare kısmı, evrak kısmı, 1., 2., 3. ve 4. şubeler ile hat komiserlikleri, ateşemiliterlikler (Sofya, Belgrat) ve harita şubesinden oluşturuldu (Salname-i Askeri,1330:12-14; Emir, 1924:59).

Tamamen ordunun ıslahına yoğunlaşan Enver Paşa, bir taraftan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak ordunun teşkilat ve eğitim işleriyle uğraşırken bir taraftan da Harbiye Nazırı olarak ordunun silah, cephane ve araç-gereç açığını kapatmaya çalışıyordu. Ordunun modern silahlarla donatılması için imkânlar çerçevesinde bir taraftan Avrupa'dan önemli miktarlarda silah alımı yapılırken, içeride de tophane ve askeri fabrikaların modernleştirilmesine çalışılıyordu (Shaw ve Shaw, 1983:370). Yeni teşkil edilen ordunun asker ihtiyacını karşılamak için 1909 tarihli Asker Alma Kanunu'nun yetersiz olduğu düşünüldüğünden, hazırlanan yeni asker alma kanunu "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı" adıyla 12 Mayıs 1914'de uygulamaya konuldu. Kanunla Osmanlı vatandaşı olan Müslim-gayrimüslim bütün erkekler (handedan mensupları hariç) askerlikle yükümlü hale getirildi (Takvim-i Vekayi, 13 Mayıs 1914:18).

Osmanlı Devleti'nde orduyu yeniden yapılandırma faaliyetlerine hız verildiği sırada, Avrupa devletleri arasında ortam iyiden iyiye sertleşmişti. 1914 Nisan, Mayıs aylarına geldiğinde İtilaf ve İttifak gurupları arasında ilişkiler iyice sertleşmiş ve her an bir çatışma çıkması muhtemeldi. Böyle bir ortamın risklerini de dikkate alan Os-

manlı Harbiye Nezareti, çıkması muhtemel bir savaşa karşı hazırlıklı olmak amacıyla ordu birliklerinin efradının tamamlanması için 11 Mayıs 1914 tarihi itibarıyla 1310 (1894-1895) doğumlu efradın numaralarının keşidesiyle silâhına celbi için bir geçici kanun çıkarttı (Düstur, Tertib-i Sani, 1334:704; Takvim-i Vekayi, 14 Mayıs 1914). Gelişmeler dikkate alınarak 1913 yılı Aralık ayında ilan edilen teşkilata göre ordunun yeniden yapılandırılmasına, Balkan Harbi öncesindeki garnizon mahallerine dönülmesine karar verildi. Ayrıca ordunun kolordu ve tümen temelinde yeniden teşkiline başlandı (Erickson, 2003:30).

İtilaf ve İttifak gurubunda bulunan devletlerin savaş için ciddi hazırlıklar içinde bulunduğu bir sırada, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi savaşın fitilini ateşlemiş oldu. Bu olay üzerine, Avusturya, Sırbistan'a 48 saat süreli bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği ağırlıkta bir nota verdi. Kaçamak cevaplarla notayı geçiştirmek isteyen Sırbistan, notanın gereklerini yerine getirmede (Akşin, 1998: 83-84; Armaoğlu, 1992:103; Sander, 2007:355). Mevcut gerilime İtilaf ve İttifak gurubunda yer alan devletlerin de katılması ile kriz Avrupa'yı hatta dünyayı etkileyecek bir boyuta ulaştı. Kaos ortamının Osmanlı'yı da etkileyebileceğini düşünen Harbiye Nazırı Enver Paşa, tedbir amaçlı olarak Sana, Musul ve Bağdat'taki kolordular ile Asir ve Hicaz'daki bağımsız tümenlerin dışında kalan bütün kolordulara dört haftalık talim emri verdi. Nezaret emrinde ikmal efradının celbi, piyade alaylarında dördüncü bölüklerin teşkili, bütün bölüklerin asker mevcudunun 130'a tamamlanması ve 1914 yılında silâhına alınacak efrat ile son bir yıl içinde birliklerinden terhis olan efradın silâhına alınması da yer alıyordu (Karabekir, 1994:151; Sabis, 1991:103).

Savaş ihtimaline karşı ordu hazır hale getirilmeye çalışılsa da, aslında Osmanlı idarecilerinin önemli bir kısmı savaş dışı kalarak orduda başlatılan ıslahatın olgunlaşmasını istiyorlardı. Bunun en önemli delillerinden birini Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın donanmanın ıslahı için Fransa'da görüşmelerde bulunduğu sırada -4 Temmuz 1914'de- Fransa'nın "Nekodopari" Gazetesi'ne verdiği mülakatta görmekteyiz. Cemal Paşa, mülakatında Osmanlı'nın savaşa girme niyetinde olmadığını, ordunun ıslahındaki amacın kimseye muhtaç olmadan kendi kendimizi müdafaa edebilecek bir orduya sahip olmak olduğunu ifade etmektedir. Cemal Paşa, mülakatın devamında: "...Biz rast gelenin eline geçecek bir av olarak kalmak istemiyoruz. Maksadımız tecavüze maruz olmamaktır. Hiçbir hükümetin Türkiye kadar sulh ve sükûn içinde yaşamaya ihtiyacı yoktur. ...en büyük arzumuz Türkiye'nin düveli muhtelif guruplarından hiçbirisi tarafından intihab edilme ihtiyacında bulunmamasıdır..." diyerek Osmanlı Devleti'nin savaşın dışında kalmak istediğini açıkça ortaya koyuyordu (Tanin, 6 Temmuz 1914).

Türk-Alman İttifakı ve Türkiye'nin Savaşa Giriş Serüveni

Osmanlı idarecileri bir taraftan kesinlikle savaşın dışında kalma görüşünde olduklarını ifade ederken bir taraftan da Avusturya ile Sırbistan arasındaki gerilimin bir dünya savaşına dönüşmesi durumunda tarafsız kalmanın tamamen kendi ellerinde olmadığını düşünüyorlardı (Karal, 1994:379). Aslında Osmanlı Devleti dış politikada kendini kabul ettirebilmek için II. Meşrutiyetin ilanından sonra birçok diplomatik girişimde bulunmuştu. Hükümet 1908 seçimlerinin hemen ardından Fransa, Almanya ve İngiltere'ye temsilciler göndererek yakınlaşma yolları aramıştı. Talat Bey başkanlığındaki bir parlamento heyeti İngiltere'ye ziyarette bulunarak, bu ülke ile ittifak girişimlerinde bulundu. Osmanlı Devleti'nin bir büyük devletle veya devletler gurubuyla ittifak yapma arayışları Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar hep devam etti. Ancak Osmanlı Devleti bu girişimlerinden bir sonuç alamadı (Babacan, 2012:116-117).

Avusturya veliahdı Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'de öldürülmesinden sonra hızla artan uluslar arası gerginlik ortamında endişeye kapılan Osmanlı idarecileri büyük güçlerle bir ittifak imzalamak için girişimlere başladı. Ancak bu sırada İngiltere ve Fransa'nın gündemlerinde ilk yeri Rusya işgal ediyordu. Bu iki devlet yakın doğu söz konusu olduğunda Osmanlı yerine Balkan devletleriyle işbirliğini tercih eden bir konumda bulunuyorlardı (Zürcher, 2010:170). Bütün bu nedenlerle Osmanlı Devleti'nin ittifak yapmak istediği İngiltere, Fransa ve Rusya gibi İtilaf Devletleri'ne yapılan müracaatlar sonuçsuz kaldı. Ortaya çıkan bu durum Osmanlı için Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan oluşan İttifak Devletleri gurubunu zoraki bir seçenek haline getirdi (Ersoy ve Aksoy, 1994:46; Armaoğlu, 1992:107-108).

Osmanlı Devleti diğer büyük devletlere ittifak teklifinde bulunduğu 1913 yılı içinde gayri resmi olarak Almanya nezdinde girişimde bulunmuş, ancak o zaman Almanya bu fikre pek sıcak bakmamıştı. Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin, Osmanlı Devleti'ni 1914 yılı Temmuz ortalarında ittifaka dahil etme girişimlerinde bulunur. Almanya'da, Osmanlı Devleti'nin 1913'teki teklifini gündeme getirerek 22 Temmuz'da ittifak teklifinde bulundu. Fransa'da ittifak arayışında bulunan Cemal Paşa'nın olumlu bir netice alamadan 18 Temmuz'da İstanbul'a dönmemesi, İstanbul'da bulunan Alman askeri heyetinin Enver Paşa nezdinde ki girişimleri, Alman elçisinin ittifak lehinde hükümet üzerindeki telkinleri Almanya'nın teklifinin kabulünde etkili oldu (Babacan, 2012:119).

Son derece gizli bir şekilde Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından yürütülen Osmanlı-Alman ittifak görüşmelerinden sadece, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey haberdardı. 26 Temmuz'da başlayan Osmanlı-Alman ittifak görüşmeleri devam ederken, Avusturya 28 Temmuz 1914'de Belgrad'ı bombalayıp Sırbistan'a karşı fiilen savaşı başlattı. Bu savaşta Rusya Sırbistan'ın, Almanya'da Avusturya'nın arkasında olduğunu ilan edince savaşın Avrupa'ya yayılacağı görüldü (Karal, 1994:380; Bayur "b", 1991:629; Sabis, 1991:116; Armaoğlu, 1992:100). Sırbistan'ı destekleyen Rusya 31 Temmuz'da genel seferber-

lik ilan edince, Almanya'da 1 Ağustos'ta Rusya'ya ve 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti. Ayrıca Almanya 4 Ağustos'ta Belçika'yı işgal edince, İngiltere 5 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan etti. 6 Ağustos'ta Avusturya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesiyle bir hafta içinde 1. Dünya Savaşı başlamış oldu (Akşin, 1998:84; Sander, 2007:344).

1. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde 2 Ağustos 1914'de Osmanlı-Alman ittifak anlaşması imzalanıyordu. Osmanlı Devleti adına Sait Halim Paşa ve Almanya adına Wangenheim tarafından imzalanan anlaşma sekiz maddeden oluşuyordu (Tunçay, 1997:42; Aksoy ve Ersoy, 1994:47). Anlaşmanın birinci maddesi: her iki tarafın Avusturya ile Sırbistan arasındaki bir çatışmada tarafsız kalacağını ifade ediyordu. İkinci madde: Rusya çatışmaya girer ve Almanya'da girmek zorunda kalırsa Osmanlı Devleti İttifak Devletleri'ne katılacaktı. Üçüncü madde: Alman askeri heyetinin Türkiye'de kalacağını ve Osmanlı ordusunda yüksek komutalarda yer verileceğini ifade ediyordu. Dördüncü maddeye göre Almanya Osmanlı topraklarını koruyacaktı. Beşinci madde: anlaşmanın derhal yürürlüğe gireceğini ve 31 Aralık 1918'e kadar geçerli olduğunu söylüyordu. Altıncı madde: taraflardan biri aksine karar vermedikçe anlaşma kendiliğinden beş yıllık süre için yenilenecekti. Yedinci madde: Sultan ve Kayzer anlaşmayı bir ay içinde tasdik edecektir. Anlaşmanın sekizinci maddesi, anlaşmanın gizli kalacağını, tarafların ancak diğer tarafın onayı ile bunu açıklayabileceğini karar altına alıyordu (Zürcher, 2010:170-171; Baykara, 1985:21; Bayur "b", 1991:642-643; Kuran, 1959:651).

Almanya ile ittifak anlaşması yapıldığını öğrenen hükümet üyelerinin büyük bir kısmı tepki göstererek, savaşa mümkün olduğunca geç girilmesini ve ittifakın gizli tutulmasını istediler. Almanya ile yapılan ittifaka ve ülkenin savaşa girmesine sert bir şekilde karşı çıkanlardan biri de Cemal Paşa oldu. Cemal Paşa, harbe katılmanın mümkün olduğunca geciktirilmesini, o dönemlerde Sait Halim Paşa'nın evinde toplanan Meclis-i Vükela'da, Halil, Talat ve Enver beylerin de bulunduğu her ortamda dile getiriyordu. Cemal Paşa, ordunun seferberliği tamamlanmadan girilecek bir harbin intihar olacağını, Çanakkale, İstanbul ve Rusya hududunda bir neferin dahi bulunmadığı hususunda uyarılarda bulunuyordu. İttifak ve savaş konusunda hükümet üyelerinin tepki göstermesi, hükümeti savaşın dışında kalma siyaseti izlemeye sevk etti. Hatta hükümet, Almanya ile yapılan ittifakı gizlemek amacıyla İtilaf Devletleri'ne ittifak önerilerinde dahi bulundu (Cemal Paşa, 2001:141-142; Sander, 2007:369; Akşin, 1998:85).

Osmanlı-Alman ittifak anlaşmasının imzalandığı 2 Ağustos 1914'te Enver Paşa, padişahın dahi iznini almadan ve meclisten herhangi bir karar çıkartmadan, seferberlik emri verdi.(Bayur "b", 1991:21)3 Ağustos 1914 tarihinde ise seferberlik ilanı basında yer aldı. Tanin Gazetesi 3 Ağustos tarihli sayısında, 2 Ağustos tarihinde sokak duvarlarına kırmızı zemin üzerinde yeşil bayrak ve tuğrayı hümayun basılmış beyannameler yapıştırdığını okuyucularına duyurdu. Duvarlara yapıştırılan beyannamelerde: "seferberlik var asker olanlar silah başına" ibaresinin bulunduğu, bu se-

ferberliğin çevremizde gelişen kargaşalardan dolayı vatan müdafaası amacıyla yapıldığı ifadelerine yer veriliyordu. Gazete haberindeseferlik uygulamasının 3 Ağustos tarihi itibarıyla başladığı, seferberlik nedeniyle ülkenin her yerinde “Örfi İdare” ilan edildiği duyuruldu (Tanin, 3 Ağustos 1914).

3 Ağustos 1914 tarihli Padişah iradesi ile Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 147. Maddesi'nde ifade edilen vasıflara haiz olanlardan Eylül'de silâh altına alınacak olan efratla, aynı vasıflara haiz 1310 (1894-1895) doğumlu efradın hemen silâh altına alınmasına karar verildi. Yine aynı tarihte yayınlanan geçici kanun ile 45 yaşına kadar olanların -İstanbul halkı ile gayrimüslimler de dahil olmak üzere- fiilen askerlik mükellefiyetine tabi oldukları, ancak gayrimüslim ihtiyat efradından bir seferliğe mahsus olmak üzere nakdi bedel kabul edileceği ifade edildi (Takvim-i Vekayi, 4 Ağustos 1914). 8 Ağustos 1914 tarihinde Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42 ve 147. maddelerindeki şartlar gereğince silâh altına alınmalarına karar verilenler hariç olmak üzere, ihtiyat ve müstahfiz efradından isteyenlerin bedeli nakdi vermelerine imkan tanındı (Tanin, 8 Ağustos 1914). 10 Ağustos 1914 tarihinde ise Müslüman ihtiyat ve müstahfiz efradı için de bedeli nakdi hakkı getirildi (Tanin, 10 Ağustos 1914).

Seferberlik ilanı ile Genelkurmay karargâhında yapılan küçük değişikliklerle Umumi Karargâh ve Başkumandanlık Vekâleti teşkil edildi. Teşkil edilen ilk Umumi Karargâh'ta Enver Paşa, İsmet (İnönü), Kazım (Karabekir), Ali İhsan (Sabis) gibi Harp Akademisi'ni birincilikle bitiren dönemin parlak kurmayları yer aldı. Başkumandanlık Vekâleti'ne Harbiye Nazırı Enver Paşa, Karargâh-ı Umumi veya Başkumandanlık Vekâleti Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne Bronzart Von Schlefendorff getirildi (Görgülü, 1993:146-147).

Bütün hazırlıklara ve yapılan ittifak anlaşmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin savaşın dışında kalma anlayışı, Almanları Osmanlıya savaşa sokabilmek için subaylar ve aydınlar arasında devletin sınırlarının genişleyeceği propagandasına yöneltmiştir. Almanlar savaşın kısa süre içinde biteceğini, Osmanlı'nın pay elde etmek istiyorsa biran evvel savaşa katılması gerektiği fikrini yaymaya çalışıyordu. Bu tür propaganda faaliyetlerinden beklediği karşılığı bulamayan Almanlar, Osmanlı üzerinde açık emelleri olan Rusya'nın, Osmanlıya karşı bir saldırıda bulunması halinde yardım etmeyecekleri tehdidinde bulunmaya başladı. Ayrıca Osmanlı ordusuna yapılan silah yardımının kesileceğini de dolaylı olarak ima ediliyordu (Aksoy ve Ersoy, 1994:48).

Almanların Osmanlıya savaşa ikna etme hususunda işini kolaylaştıran en önemli gelişmelerden biri, İngiltere'ye 1911 yılında sipariş edilmiş ve bedelleri kısmen ödenmiş olan iki savaş gemisinin 1914 yılı ortalarında tamamlanmış olmasına rağmen teslim edilmemesi olmuştur. Osmanlı Devleti, Sultan Osman ve Reşadiye adı verilen gemilere olan borcunu tamamen ödemiş, ancak buna rağmen 1 Ağustos 1914'de İngiliz Deniz Kuvvetleri Bakanı Winston Churchill gemilere el koymuştur. İngiltere'nin bu tavrı Osmanlı hükümetinde ve kamuoyunda büyük tepkilere sebep olmuştur (Zürcher, 2010:172; Tunçay, 1997:43).

İngilizlerin tutumu nedeniyle ortaya çıkan tepkiden ustalıkla yararlanan Almanlar, Goben zırhlısı ve Breslau hafif kruvazöründen oluşan küçük Akdeniz filosuna Çanakkale Boğazı'na hareket emri verdiler. Akdeniz'de bulunan İngiliz ve Fransız filolarınca takip edilen iki Alman gemisi 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'na ulaştı, gemilerin boğazdan geçişine Enver Paşa'nın emriyle izin verildi (Zürcher, 2010:172; Tunçay, 1997:43; Karal, 1994:384-385). Muharip gemilerin boğazdan içeri girmesi, devletler hukukuna, Boğazlar rejimine ve tarafsızlık ilkesine aykırı bir durum arz ettiğinden, gemilerin ya 24 saat içinde Türk karasularından çıkarılması ya da silahlarının sökülmesi gerekiyordu. Ancak gemilerin karasularımızdan çıkartılmasına da silahlarının sökülmesine de Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wagenheim itiraz etti. Büyükelçinin itirazı üzerine Talat Paşa'nın bulduğu formülle gemilerle ilgili sorun çözüldü (Ünal, 1998:553-554). Talat Paşa'nın formülü, gemilerin Almanya'dan satın alındığını açıklayarak gemilere Türk bayrağı çekilmesi, tayfalarına fes giydirilmesi, Goben'e Yavuz, Breslau'ya Midilli adı verilerek Osmanlı donanmasına katılması oldu. Gemilerin satın alınması sadece görünüşte, durumu kurtarma amaçlı bir açıklamaydı. Bu gemilerin komutasını elinde bulunduran Alman Deniz Kuvvetleri'nin Akdeniz Komutanı Amiral Souchon, Osmanlı Donanması'nın 1. Kumandanlığı'na atandı (Armaoğlu, 1992:109-110; Tunçay, 1997:44). Gemilerin alınmasına dair haberler Türk basınında da geniş bir şekilde yer aldı. Tanin Gazetesi gemilerin alınmasına dair haberi "Büyük Bir Muvaffakiyet" başlığı altında okuyucularına duyurdu. Gazete haberinde, Goben ve Breslau gemilerinin seksen milyon marka satın alındığı, gemilerin limanda halkın ziyaretine açıldığı, bu gemilerin alınmasının İstanbul halkının kalbini yakan Sultan Osman ve Reşadiye'nin acılarını unutturduğu ifade ediliyordu (Tanin, 12 Ağustos 1914). Bu tür propaganda faaliyetleri Osmanlı'nın savaşa sokulması için kamuoyunda gerekli ortamın hazırlanmasında etkili oldu.

Osmanlı Devleti, Alman kuvvetlerinin Batı Cephesi'nde Paris'i almak üzere saldırıya geçmesi üzerine, 5 Eylül 1914'de İtilaf Devletleri'nin zor durumda bulunmasından istifade ederek kapitülasyonları kaldırmaya karar verdi. Hükümet 1 Ekim 1914'ten itibaren kapitülasyonların geçersiz olacağını, 9 Eylül'de yabancı devletlerin elçiliklerine bir nota ile bildirdi (Karal, 1994:390; Baykara, 1985:21). Ancak kapitülasyonların kaldırılmasına karşı ilk tepki müttefikimiz olan Almanya ve Avusturya'dan geldi. İlginç bir tesadüftür ki kapitülasyonların kaldırıldığı gün olan 9 Eylül'de Amiral Souchon Osmanlı Donanması Birinci Komutanlığı'na getirilmişti (Aybars, 2000:49; Türkgeldi, 1987:115; Karal, 1994:391).

Goben ve Breslau hadisesi yüzünden Osmanlı ile İtilaf Devletleri'nin arası açıldı. Bu gerginlik Osmanlı donanması ile Çanakkale Boğazı girişini denetim altında bulunduran İngiliz donanması arasında sık sık olayların çıkmasına sebep oluyordu. Osmanlı ve İngiliz donanması arasında Eylül ve Ekim aylarında yaşanan olaylar had safhaya ulaştı. İngilizler, Çanakkale Boğazı'nın kapatıldığı 27 Ekim'den itibaren

ren hiçbir Osmanlı gemisinin Ege Denizi'ne açılmasına izin vermiyordu. İngilizlerle gerginliklerin yaşandığı sırada Almanlar da Osmanlıyı tarafsızlıktan vazgeçirerek İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa sokmak için çalışmalarına hız vermişlerdi. Ancak Osmanlı idarecileri İngiltere'ye karşı savaşmak istemediklerinden Almanların savaşa girin baskısına, yeterli derecede silah, cephane, giyecek ve bilhassa para olmadığını ve bunlar tamamlanmadan savaşa girmeyecekleri cevabını veriyordu (Pomiankowski, 1990:77-78). Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın da 1915 yılı ilkbaharına kadar savaşa girmeyi istemediği, ancak Alman hükümetinin baskılarını artırması ve gereken mali teminatları sağlaması nedeniyle savaşa girmek zorunda kaldığını söylediği iddia edilmektedir. Bu zorunluluk nedeniyle 25 Ekim 1914'de savaş kararının alındığı ifade edilmektedir (Zürcher, 2010:173).

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın 27 Ekim'de donanma Karadeniz'e açılmadan gemilerdeki askerlere, donanmanın Karadeniz'de icra edeceği manevralarda donanmaya Amiral Souchon'un kumanda edeceğini söylediği, onun vereceği emirlere kendi emri gibi itaat edilmesini istediği iddia edilmektedir. 29 Ekim 1914'de Amiral Şuson'un görünürde keşif yapmak amacıyla donanmayla Karadeniz'e açılmasına izin verildi (Bayur "c", 1991:235; Ünal, 1998:555). Karadeniz'e açılan Osmanlı donanması 29-30 Ekim tarihlerinde Rus limanlarından Sivastapol, Odesa ve Novrosiski bombalamış, limanlarındaki petrol ve tahıl depolarını, bazı nakliye gemileriyle kayıkları imha etmiştir. Bu olay geri dönülmez bir biçimde Osmanlı Devleti'ni fiilen 1. Dünya Savaşı'nın içine sokmuş oldu (Pomiankowski, 1990:110). Donanmanın Rus limanlarını bombardıman ettiği haberinin duyulması üzerine harbe taraftar olmayan Maliye Nazırı Cavit Bey, Ticaret Nazırı Süleyman Bostani Efendi, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Telgraf ve Posta Nazırı Oskan Efendi istifa etti. Rus limanlarının bombardımanından sonra 2 Kasım 1914'te Rusya, 4 Kasım'da İngiltere ve 5 Kasım'da Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (Türkgeldi, 1997:117; Baykara, 1985:22; Mehmet Tevfik Bey, 1993:70-71).

Kendisine karşı savaş ilanlarının ardından Osmanlı Devleti de 12 Kasım 1914'te ilgili devletlere resmen savaş ilanında bulundu. Savaş ilanından iki gün sonra Padişah Mehmet Reşad, halife olarak "Cihad-ı Ekber" ilan ederek İtilaf Devletleri'nin egemenliği altındaki bütün Müslümanları birlikte mücadeleye çağırıldı. Osmanlı'nın cihat çağrısına karşılık İtilaf Devletleri de Osmanlı idaresindeki milletlere (Arap, Ermeni vb.) bağımsızlık vaat etmeye başladı (Uçarol, 1995:467-468; Baykara, 1985:22). Osmanlı Devleti, 1914'ün son günlerinde girdiği ve birçok cepheye savaştığı 1. Dünya Savaşı'nı müttefikleriyle birlikte kaybederek, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile bitirdi.

Sonuç

Balkan Savaşı'nın beklenmedik bir şekilde kaybedilmesi hem büyük toprak kayıplarına hem de psikolojik çöküntüye sebep oldu. Yaşanan hezimetin sebebi olarak orduya siyasetin girmesi – subaylar arasındaki alaylı, mektepli çekişmesi-görüldü. 1913 yılı ortalarından itibaren hükümete tam anlamıyla hakim olan İttihat ve Terakki yöneticileri,Balkan faciasından mesul gördükleri ordunun yeniden yapılandırılmasına karar verdiler. İttihatçılar ordunun ancak yeni bir ruh ve dinamizmle Balkan Savaşı'nda yaşanan hezimetin etkisinden kurutulabileceğini düşünüyorlardı. .Bu sırada Sadarete bulunan Sait Halim Paşa ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ise ordunun yeniden yapılandırılmasında Alman askeri uzmanlardan yararlanma görüşünü ortaya attı. Bu görüşün benimsenmesiyle General Liman vonSanders başkanlığındaki 42 kişiden oluşan Alman ıslah heyeti 14 Aralık 1913'de İstanbul'a getirildi.

İktidara hakim olan İttihat ve Terakki lider kadrosu Balkan hezimetinde sorumlu gördükleri yaşlı subayları tasfiye ederek orduyu genç subaylarla yeniden yapılandırma düşüncesine sahipti. Subayların tasfiyesi hususunda İttihat ve Terakki kadrosuyla görüş ayrılığı yaşayan Ahmet İzzet Paşa, 3 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nazırlığı'ndan istifa edince, 4 Ocak 1914'de Nezarete Enver Paşa getirildi. 8 Ocak 1914 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini de üzerine alan Enver Paşa, ordu üst yönetiminde tek karar verici haline geldi. Ordu üst yönetimini uhdesinde toplayan Enver Paşa, ordunun yapılandırılması işini bir taraftan konuş kuruluş boyutuyla ele alırken bir taraftan da subaylar arasındaki eski-yeni ikiliğini ortadan kaldırmak üzere harekete geçti. Yapılan kapsamlı tasfiyelerle yeni teşkil edilen ordu kademelerine genç subaylar getirildi.Enver Paşa, bir taraftan Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti gibi ordu üst yönetim birimlerinde köklü değişiklikler yapıyor, bir taraftan da ordunun silah, cephane ve araç-gereç açığını kapatmaya çalışıyordu. Yeniden yapılandırılan ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere 12 Mayıs 1914'de yeni asker alma kanunu uygulamaya konuluyordu. Bu kanun askerlik mükellefiyetini -hanedan mensupları hariç- bütün tebaaya görev haline getiriyordu.

Ordunun yeniden yapılandırılmasına hız verildiği sırada, Avrupa devletleri arasında ortamın iyiden iyiye sertleşmesi Osmanlı açısından bazı riskleri ortaya çıkardığından, Balkan Harbi öncesindeki garnizon mahallerine dönülmesine ve ordunun kolordu ve tümen temelinde yeniden teşkiline karar verildi. 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan Veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi savaşın fitilini ateşlemiş oldu. Avusturya ile Sırbistan arasındaki gerilimin bir dünya savaşına dönüşmesi halinde tarafsız kalmanın kendi ellerinde olmayabileceğini düşünen Osmanlı idarecileri, bir büyük devletle veya devletler gurubuyla ittifak yapma arayışına girdi. Osmanlı Devleti'nin ittifak yapmak istediği İngiltere, Fransa ve Rusya gibi İtilaf Devletleri'ne yapılan müracaatlar sonuçsuz kaldı. Osmanlı için Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan oluşan İttifak Devletleri gurubu zoraki bir seçenek haline gelmişti. Son derece gizli bir şekilde Sadrazam

Sait Halim Paşa tarafından yürütülen Osmanlı-Alman ittifak görüşmeleri 2 Ağustos 1914’de Osmanlı-Alman ittifak anlaşmasının imzalanmasıyla neticelendi. Aynı gün genel seferberlik ilan edilerek ordunun savaşa hazır hale getirilmesi çalışmaları başladı.

Hükümet üyelerinin çok büyük bir bölümünün savaşa karşı olmaları nedeniyle bütün hazırlıklara ve yapılan ittifak anlaşmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin savaşın dışında kalması yönünde bir politika takip edilmeye başlandı. Ancak bu durumdan memnun olmayan Almanya Osmanlıyı savaşa sokabilmek için türlü yollar deniyor, Osmanlı idarecileri ise sürekli bazı gerekçeler ileri sürerek savaşın dışında kalmaya çalışıyordu. Alman Amiral Souchon idaresinde Karadeniz’e açılan Osmanlı donanmasının 29-30 Ekim tarihlerinde Rus limanlarını bombalaması ile Osmanlı Devleti bir oldubittiye getirilerek, 1. Dünya Savaşı’na sokulmuş oldu. Bu gelişme üzerine Rusya 2 Kasım 1914’te, müttefiki olan İngiltere 4 Kasım’da, Fransa’da 5 Kasım’da Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. Kendisine karşı savaş ilanlarının ardından Osmanlı Devleti de 12 Kasım 1914’te ilgili devletlere resmen savaş ilan ederek sonu belli olmayan bir meçhule girmiş oldu.

Sonuç itibariyle, 1914 yılı başında başlanan orduyu yeniden yapılandırma sürecinde çok önemli adımlar atılmış olmasına rağmen Avrupa da ortaya çıkan gelişmeler yapılan yeniliklerin olgunlaşması için ihtiyaç duyulan zaman fırsatını vermedi. 2 Ağustos 1914’de Almanya ile imzalanan ittifak anlaşması ve aynı gün seferberlik ilanı ile orduda başlatılan yapılandırma faaliyetleri akim kaldı. Osmanlı ordusunun savaş için yeterli yığınak ve konuşlanmayı gerçekleştiremediği bir sırada, donanmanın Rus limanlarını bombardıman etmesi Osmanlı’nın bir oldubitti ile kendisini savaşın içinde bulmasına sebep oldu. Uzun süren savaş yıllarında birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı silahlı kuvvetleri, ordu sayısını sürekli artırmak zorunda kaldı. Ordu sayısı sürekli artırılırken, ordular kadro ve silah itibariyle çok büyük eksikliklerle savaşı sürdürmeye çalışıyordu. Dört yıl süren savaş Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ile sona erdi. Büyük kayıplarla neticelenen savaş yıllarının beklide tek olumlu görülebilecek tarafı, 1914 yılı başından itibaren yürütülen ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve subayların gençleştirilmesi faaliyetlerinin orduya yeni bir dinamizm ve heyecan getirdiğiydi.

Kaynakça

- Arşiv Belgeleri, Kanunnameler ve Süreli Yayınlar
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Harbiye, D:148, V:32, 24 Kânunuevvel 1329.
- Düstur, (1334). Tertib-i Sani, C. VI, 1 Teşrinisani 1329-31 Teşrinievvvel 1330, No:297, Dersaadet: Matbaa-i Amire.
- Peyam, (1 Kânunuevvel 1329 /14 Kânunuevvel 1913). No:31.
- Salname-i Askeri (1330). Dersaadet: Matbaa-i Askerî.
- Takvim-i Vekayi (22 Temmuz 1330). No: 1897.
- Takvim-i Vekayi (1 Mayıs 1330). No:1816.
- Tanin (28 Kânunuevvel 1329). No:1812
- Tanin (19 Kânunusani 1329). No:1833
- Tanin (21 Temmuz 1330). No:547.
- Tanin (23 Haziran 330). No: 1689.
- Tanin (26 Temmuz 1330). No:2021.
- Tanin (28 Temmuz 1330). No:2023.
- Tanin (30 Temmuz 1330). No: 2024.
- Tasvir-i Efkâr (16 Kânunuevvel 1913). No:942-143.
- Kitap ve Makaleler
- Akşin, S. (1998). Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Aktaş, H. (2000). "I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Görev Yapan Alman Subaylarının Faaliyetlerinin Bir Değerlendirmesi ve Türk Askerinin Konumu", Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, ss. 413-428.
- Armaoğlu, F. (1992). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), C. I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Aybars, E. (2000). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ercan Kitabevi, İzmir.
- Ayışığı, M. (1997). Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı), TTK Yayınları, Ankara.
- Babacan, H. (2012). Mehmet Talat Paşa (1874-1921), Altınpost Yayınları, Ankara.
- Baykara, T. (1985). Milli Mücadele, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bayur, Y. H. "b" (1991). Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, K. 4, TTK Yayınları, Ankara.
- Bayur, Y. H. "c" (1991). Türk İnkılâbı Tarihi, C.III, K. 1, TTK Yayınları, Ankara.
- Bayur, Y.H. "a" (1991). Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, K. 3, TTK Yayınları, Ankara.
- Cemal Paşa (2001). Hattatlar, (Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Çolak, M. (2006). Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları, Fakülte Kitapevi, Isparta.
- Emir, H. H. (1924). Erkân-ı Harbiye Meslek, Vazife ve Teşkilatı, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul.

- Erickson, E. J. (2003). Size Ölmeyi Emrediyorum (Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Ordusu), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Eroğlu, C. Yarar, H. ve İ. Göktuğ, D. (1999). Osmanlı Ordu Teşkilatı, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara.
- Ersoy, E. ve Aksoy, M. T. (1994). Türkiye Federal Almanya İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul.
- Esatlı, M. R. (1975). İttihat ve Terakki, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Görgülü, İ. (1993). On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), TTK Basımevi, Ankara.
- Hayta, N. ve Uğur, Ü. (2003). Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri, (XVII Yüzyıl Başlarından Yıkılışa), Gazi Kitabevi, Ankara.
- İnönü, İ. (1985). Hatıralar, C.I, (Yay. Haz: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınları, Ankara.
- Karabekir, K. (1994). Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik, C. II, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1994). Büyük Osmanlı Tarihi, C.V, TTK Yayınları, Ankara.
- Kuran, A. B. (1959). Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Çeltüt Matbaası, İstanbul.
- Mühlman, C. (2006). Çanakkale Savaşı, (Çev. Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Pomiankowski, J. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı), (Çev. Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- RezanHürmen, F. (1993). Mehmet Tevfik Bey'in (Biren), II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları C.II, Arma Yayınları, İstanbul.
- Sabis, A. İ. (1991). Harp Hatıralarım, I. Dünya Harbi, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Sander, O. (2007). Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'e), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Shaw, S. ve Shaw, E. K. (1983). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M. (1997). Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980), C. IV, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul.
- Turfan, M. N. (2005). Jön Türklerin Yükselişi, Alkım Yayınları, İstanbul.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1996). C. III, 6. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Türkgeldi, A. F. (1987). Görüp İşittiklerim, TTK Yayınları, Ankara.
- Uçarol, R. (1995). Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Ünal, T. (1998). Türk Siyasi Tarihi (1700-1958), Kamer Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2010). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.